

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему «Інструменти соціальної політики та їх роль у
досягненні загальнодержавних завдань»

Виконала: студентка групи СЗ-21-2
Сова Анастасія Сергіївна
Спеціальність 232«Соціальне забезпечення»

Керівник: к.е.н., доц., доцент кафедри
соціального забезпечення та податкової
політики Дулік Т.О.

Рецензент _____

(місце роботи)

(посада)

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Вікторія ТАРАНЕНКО
“24” січня 2025 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА**
Сови Анастасії Сергіївни

1. Тема роботи «Інструменти соціальної політики та їх роль у досягненні загальнодержавних завдань».
керівник роботи Дулік Т.О. к.е.н., доц.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджена наказом УМСФ від “23” січня 2025 р. № 94 кс

2. Термін подачі студентом закінченої роботи 10.06.2025

3. Вихідні дані до роботи: Інформаційне забезпечення дослідження складають законодавчі та нормативно-правові акти України щодо формування та реалізації соціальної політики, постанови Кабінету Міністрів України, офіційні статистичні дані Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України, праці вітчизняних і зарубіжних науковців.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки.

1. Теоретичні засади соціальної політики держави як чинника добробуту населення.

2. Аналітична оцінка використання інструментів соціальної політики в Україні.

3. Пріоритетні напрями вдосконалення механізмів використання інструментів соціальної політики в Україні.

5. Перелік графічного матеріалу (Рисунки: Інструментарій державної соціальної політики. Динаміка частки фінансування соціальної сфери у % ВВП в Україні за 2019–2024 рр. Пріоритетні напрями фінансування соціальної допомоги населенню в 2021-2024 роках, видатків Державного бюджету України. Таблиці: Основні моделі державної соціальної політики різних країн. Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення у видатках Зведеного бюджету України в 2018-2024 рр. Фінансування державою соціальної сфери у 2019–2024 рр., млн грн. Динаміка адресної допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. Динаміка субсидій на оплату житлово-комунальних послуг. Динаміка державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. Напрями забезпечення умов та можливостей для всебічного розвитку особистості в рамках соціальної політики. Показники стану функціонування застосунку «Є допомога».

6. Дата видачі завдання “24” січня 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та закріплення теми кваліфікаційної роботи	Грудень 2024 р. – січень 2025 р.	Виконано
2.	Збір та обробка літературних джерел за темою дослідження	Січень 2025 р.	Виконано
3.	Складання плану роботи	Січень 2025 р.	Виконано
4.	Написання основних розділів роботи, вступу та висновків	Січень – травень 2025 р.	Виконано
5.	Консультації з науковим керівником	Згідно з графіком консультацій	Виконано
6.	Оформлення кваліфікаційної роботи, надання її науковому керівнику та рецензенту, отримання відгуку та рецензії	Травень 2025 р.	Виконано
7.	Підготовка доповіді та демонстраційних матеріалів до захисту	Травень 2025 р.	Виконано
8.	Здача кваліфікаційної роботи на кафедру	Травень 2025 р.	Виконано
9.	Захист кваліфікаційної роботи	Червень 2025 р.	

Студент _____ Сова А.С.

(підпис)

Науковий керівник _____ Дулік Т.О.

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

“ ____ ” _____ 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

АНОТАЦІЯ

Сова А.С. Інструменти соціальної політики та їх роль у досягненні загальнодержавних завдань

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Бакалавр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025.

Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків. Викладена загалом на 57 сторінках, основний текст – на 52 стор., містить 8 таблиць, 3 рисунки та 1 сторінку додатків. Список використаних джерел містить 29 найменувань.

Зміст анотації:

Дослідження присвячене з'ясуванню проблеми формування інструментів соціальної політики в Україні та її впливу на добробут населення.

Проведено аналіз та узагальнення теоретичних підходів до поняття соціальної політики та поняття «інструменти соціальної політики». Зроблено аналітичну оцінку використання інструментів соціальної політики. На підставі дослідження проблем в соціальній сфері визначені пріоритетні напрями соціальної політики. Конкретні заходи та пропозиції, що рекомендовані в роботі, можуть бути корисними у подальшому дослідженні проблеми.

Ключові слова: соціальна політика, інструменти соціальної політики, фінансові інструменти соціальної політики, соціальні послуги.

ABSTRACT

Sova A.S. Social policy instruments and their role in achieving national objectives
Qualification work for for the degree of higher education 'Bachelor' in speciality
232 'Social security'. University of Customs and Finance, Dnipro, 2025.

The work consists of introduction, 3 chapters, conclusions. It is presented on a total of 57 pages. The main text is on 49 pages, contains 8 tables and 3 figures. The list of references includes 29 references.

The study is devoted to clarifying the problem of formation of social policy instruments in Ukraine and its impact on the welfare of the population.

The article analyses and generalises theoretical approaches to the concept of social policy and the concept of social policy instruments. An analytical assessment of the use of social policy instruments is made. Based on the study of problems in the social sphere, priority areas of social policy are identified. Specific measures and proposals recommended in the paper may be useful in further research of the problem.

Keywords: social policy, social policy instruments, financial instruments of social policy, social services.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ЯК ЧИННИКА ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ	8
1.1 Теоретичні підходи до сутності поняття «соціальна політика» та її інструментів	8
1.2 Добробут населення як стратегічна ціль соціальної політики держави	18
РОЗДІЛ 2 АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	25
2.1 Аналіз фінансових інструментів соціальної політики	25
2.2 Надання державної соціальної допомоги та соціальних послуг як дієвий інструмент соціальної політики	33
РОЗДІЛ 3 ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	41
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

У контексті сучасних трансформаційних процесів економіки України до європейських стандартів проблеми формування ефективної соціальної політики є особливо актуальними. Вони пов'язані з низьким рівнем реальних доходів населення, надмірною диференціацією та наявністю великої кількості незахищених верств населення. Зі здобуттям політичної незалежності в 1991 році наша країна розпочала радикальні економічні реформи, спрямовані на подолання недоліків, успадкованих від старої тоталітарної радянської системи. Головною метою реформ було утвердження в країні соціально-орієнтованої ринкової економіки та оптимальної моделі соціальної держави. Проте всі ці трансформації були ускладнені впливом світової фінансової кризи 2008-2009 років, внутрішньополітичної кризи, глобальної пандемії COVID-19, а у нинішній ситуації – війни РФ проти України. Саме тому життєвою необхідністю для національної економіки є провадження більш активної та ефективної соціальної політики, спрямованої на вирішення нагальних соціальних проблем та підвищення добробуту населення.

Державна комплексна стратегія соціально-економічного розвитку України потребує наукового обґрунтування з метою пошуку якісних механізмів та інструментів її реалізації, які забезпечать зменшення надмірної напруги у суспільстві, підвищення рівня соціального захисту громадян та їх матеріального стану, що є основним завданням українського уряду.

Серед теоретичних досліджень вітчизняних науковців, які охоплюють широке коло проблем формування та реалізації державної соціальної політики України, варто відзначити праці таких учених, І. С. Бандура, Л.І. Безтелесна, В. Д. Белоусов, С.Б. Березіна, О. В. Насібова, Т.І. Павлюк, О.О. Серeda, Т. Б. Токарський, Г.М. Юрчик та інші. Однак, низка актуальних аспектів щодо пріоритетних напрямів вдосконалення механізмів використання інструментів соціальної політики в Україні, залишаються недостатньо дослідженими, що і

зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексний аналіз інструментів соціальної політики як засобів реалізації загальнодержавних завдань та формування добробуту населення, а також розробка практичних рекомендацій щодо їх вдосконалення в умовах сучасних соціально-економічних викликів в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розкрити теоретичні засади соціальної політики та охарактеризувати її основні інструменти в контексті сучасних наукових підходів;
- дослідити роль соціальної політики у забезпеченні добробуту населення як одного з ключових завдань держави;
- проаналізувати ефективність застосування фінансових інструментів та інструментів надання соціальних послуг в Україні;
- визначити основні проблеми, що ускладнюють реалізацію ефективної соціальної політики;
- обґрунтувати напрями вдосконалення механізмів використання інструментів соціальної політики з метою досягнення загальнодержавних соціальних пріоритетів.

Об'єктом дослідження є соціальна політика як складова механізму забезпечення добробуту населення та реалізації соціальних функцій держави.

Предметом дослідження є система інструментів соціальної політики, їх зміст, функціонування та вплив на досягнення загальнодержавних завдань в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та завдань використовувався комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема: метод наукового абстрагування, теоретичного узагальнення, порівняння і аналогії – для уточнення і систематизації понятійно-категоріального апарату, формулювання наукових положень тощо; системний підхід та структурно-функціональний аналіз – для обґрунтування напрямів

вдосконалення механізмів використання інструментів соціальної політики в Україні.

Інформаційне забезпечення дослідження складають законодавчі та нормативно-правові акти України щодо формування та реалізації соціальної політики, постанови Кабінету Міністрів України, офіційні статистичні дані Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України, праці вітчизняних і зарубіжних науковців.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані у роботі висновки та пропозиції можуть бути використані: органами державної влади та місцевого самоврядування при розробці та реалізації заходів соціальної політики, спрямованих на підвищення добробуту населення; у діяльності установ соціального захисту населення з метою удосконалення застосування фінансових та інституційних інструментів підтримки соціально вразливих категорій громадян; для подальших наукових досліджень, пов'язаних із модернізацією соціальної політики в Україні.

Кваліфікаційна робота бакалавра складається із вступу, 3 розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 52 сторінках, містить 8 таблиць, 3 рисунки, 1 сторінку додатків. Список використаних джерел містить 29 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ЯК ЧИННИКА ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

1.1 Теоретичні підходи до сутності поняття «соціальна політика» та її інструментів

Основними характеристиками соціально орієнтованої держави є ефективний розвиток суспільства, його стабільність і утвердження добробуту. Ефективний нагляд за процесом реформування соціального сектору може підвищити рівень успішності реформ, що проводяться в країні, і зменшити ризики заходів з реформування соціального сектору.

Соціальна сфера – це сукупність галузей, які обслуговують основні соціальні потреби населення. Тому необхідно визначити, на яких видах діяльності реалізуються або мають реалізовуватися завдання та функції соціальної політики.

Існує багато робіт, в яких розглядаються сфери реалізації соціальної політики. Цікавою є думка Л.І. Безтелесної та Г.М. Юрчик про те, що «соціальна сфера як об'єкт соціальної політики поділяється на три складові, такі як соціальні відносини (сімейно-шлюбні, соціально-трудові, житлово-комунальні, навчально-виховні тощо); соціальні процеси (природний рух населення, міграція, освіченість населення, диференціація доходів (бідність), житлозабезпеченість тощо); соціальні потреби (здоров'я, освіта, добробут, житло, дітонародження, робота тощо)» [1]. Проте таке визначення сфери соціальної діяльності (як описано в інших роботах) не відповідає вимогам управління соціальним ризиком до побудови системи управління ризиками. Тобто відсутнє чітке позначення сфери діяльності, охоплення всіх видів соціальної діяльності, дотримання загальноприйнятих теоретичних і практичних положень поділу економіки за видами економічної діяльності та

врахування положень статистичної звітності за сферами діяльності.

«Логіка взаємодії та взаємозв'язку основних категорій соціальної політики свідчить про те, що в основу визначення сфер реалізації соціальної політики повинні бути покладені цілі, завдання та функції, що реалізуються (вирішуються) у відповідних сферах економіки, тобто у тій частині економічної діяльності, яка обслуговує соціальні потреби суспільства» [2]. Відповідно, пропонується такий «перелік сфер реалізації соціальної політики:

- 1) сфера відтворення населення;
- 2) сфера праці;
- 3) сфера формування доходів і витрат населення;
- 4) сфера послуг торгівлі, транспорту і зв'язку;
- 5) сфера житлових умов і комунальних послуг;
- 6) сфера освіти населення;
- 7) сфера охорони здоров'я;
- 8) сфера правопорядку;
- 9) сфера екології;
- 10) сфера всесвіту (порівняння з країнами світу)» [2].

Запропонований перелік сфер є досить повним і охоплює такі сфери, як торгівля, транспорт і послуги зв'язку, правоохоронні послуги та порівняння з країнами світу, які взагалі не згадувалися або їм приділялося недостатньо уваги в попередньому визначенні сфер соціальної політики. Крім того, список наближений до поточної структури урядових установ і відповідає міжнародно прийнятим статистичним категоріям і статистичним звітам.

Соціальна політика формується та реалізується на різних рівнях національної економіки. Дослідники та практики у своїй роботі часто поділяють розробку та реалізацію соціальної політики на три рівні (національний, регіональний та місцевий).

Однак варто зазначити, що окрім соціальної політики, перерахованої на внутрішньому рівні, останніми роками все більшого значення набуває зовнішній (глобальний) рівень, де країни формують транснаціональну

соціальну політику, спрямовану на вирішення глобальних соціальних проблем, подолання соціально-економічної відсталості країн і регіонів світу, ліквідацію бідності.

Крім того, рішення щодо соціальної політики приймаються як на галузевому рівні, так і на індивідуальному рівні (наприклад, конкретні рішення особи). Тобто «трирівнева система соціальної політики перетворилась на багаторівневу систему: світовий (міждержавний) рівень; державний рівень; галузевий рівень; регіональний рівень; місцевий рівень; індивідуальний рівень» [2].

Соціальна політика на всіх рівнях постійно взаємодіє та взаємозалежна, утворюючи систему.

На макрорівні важливою складовою політики соціально-економічного розвитку країни є реалізація національної та регіональної соціальної політики. Державна соціальна політика передбачає вибір соціальних пріоритетів, сфер діяльності Уряду та інших суб'єктів формування політики, цілеспрямоване стимулювання окремих галузей, реалізацію соціальних програм тощо.

На мікрорівні соціальна політика спрямована на створення хороших і відповідних умов життя для людей, покращення добробуту людей, зменшення бідності, забезпечення працівників необхідним доходом для задоволення основних потреб і відтворення та підтримки працездатності працівників, виховання та навчання дітей, створення нормальних сімейних умов тощо. Місцеві органи влади тепер також відповідають за широкий спектр питань, пов'язаних з розвитком, включаючи освіту, охорону здоров'я, культуру, житлово-побутове обслуговування, побутове обслуговування тощо. Він підтримує життєдіяльність вразливих верств населення. груп суспільства, особливо людей з обмеженими можливостями, людей похилого віку, самотніх та переміщених осіб. Важливу допомогу в реалізації соціальних проектів надають волонтери.

Матеріальна підтримка соціальної політики здійснюється в основному за рахунок державного бюджету, але завдяки децентралізації велика кількість

коштів була передана місцевим установам.

Для виконання своїх регулюючих функцій держава має в своєму розпорядженні такі потужні важелі дії, як національне законодавство, державний бюджет, податково-тарифна система. «Методи реалізації сучасної соціальної політики держави відповідають переліку методів регулювання соціально-економічних процесів в державі та зазвичай поділяються на чотири групи, кожна з яких має свій набір інструментів» [3]:

1) економічні (основними інструментами цих методів є ціни, тарифи, податки, економічні пільги, пенсії, допомоги, стипендії, заробітна плата, соціальні виплати усіх видів тощо);

2) адміністративно-розпорядчі (це заходи дозвільного та заборонного характеру, зокрема видача ліцензій на певну діяльність у сфері соціального обслуговування, заборона на продаж алкогольних напоїв поблизу учбових закладів);

3) правові (законодавчі) (вони регулюють різні сторони діяльності підрозділів споживчого комплексу національної економіки на основі чинних законодавчих і правових актів);

4) ідеологічні (це методи, спрямовані на формування морально-етичних понять і норм суспільства з використанням таких категорії, як «добро» і «зло», «моральне» й «аморальне», «хороше» й «погане»).

Вважаємо, що до цих засобів слід додати ще один набір методів, а саме індикативні. Це непрямі методи, мають непрямий вплив і носять рекомендаційний характер. Перш за все, це індикативні плани і програми, які мають формуватися на основі узгодження та об'єднання інтересів держави, суб'єктів господарювання та населення. Ці підходи стають дедалі важливішими в міру зростання ролі приватного капіталу та децентралізації управління. Вони реалізуються через такі механізми, як державно-приватне партнерство та соціальна відповідальність.

На рисунку 1.1 показано основні форми, підходи та інструменти національної соціальної політики, які розробили та використовують країни.

Рис. 1.1. Інструментарій державної соціальної політики

Джерело: побудовано автором за даними [4].

«Побудова певної моделі соціальної політики, як правило, більшою мірою є прерогативою держави, тому використання ринкових методів у чистому вигляді як мінімум важко. При цьому найбільша ефективність теоретично досягається за рахунок впровадження квазіринкових відносин і механізмів у соціальну сферу» [5].

У процесі соціально-економічного розвитку сформувався багатий інструментарій соціальної політики, специфіка відбору та ефективність якого завжди були актуальними серед науковців і практиків. Прихильники ліберальної доктрини стверджують, що надмірно активне державне втручання та «щедрі» соціальні програми зменшують стимули для одержувачів соціальної допомоги працювати, а також зменшують стимули для інвестицій тих, хто фінансує ці програми переважно за рахунок прогресивного оподаткування.

Навпаки, нові кейнсіанці та інституціоналісти стверджують, що той факт, що сьогодні бідність не повністю вирішена навіть у розвинених країнах, не виправдовує максимального державного втручання в економіку.

Аналіз застосовуваного в різних країнах інструментарію соціальної політики підтверджує ідею про те, що конкретна комбінація використовуваних методів та інструментів визначається закономірностями соціально-економічного розвитку тієї чи іншої країни і становить основу реалізованих національних моделей соціальної політики, між якими існують значні концептуальні, національні, культурно-етнічні відмінності. Історико-логічний та порівняльний аналіз дозволив виділити два основних види моделей соціальної політики: ліберальний (європейська, англо-саксонська, східно-азіатська моделі) і егалітарний вид (скандинавська і радянська модель) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні моделі державної соціальної політики різних країн

Види моделей	Концепція (доктрина)	Спосіб фінансування соціальних програм; основні методи
<i>Ліберальні</i>		
Англо-саксонська (США, Канада, Великобританія, Ірландія, Австралія, Нова	Ліберальна (неолібералізм)	Дрібні програми соціальної допомоги
Європейська (Німеччина, Франція, Австрія, Нідерланди, Бельгія, Швейцарія)	Соціального ринкового господарства	Високорозвинена система державного і приватного соціального страхування, програми професійної перепідготовки
Східно-азіатська (Японія, Південна Корея, Гонконг, Сінгапур)	Лібералізм (його різновид патерналізм)	Значна соціальна роль корпорацій; високорозвинені системи приватного страхування (медичного та пенсійного)
<i>Егалітарні</i>		
Скандинавська (Фінляндія, Швеція, Норвегія)	Егалітаризм	Масштабні фінансування програми професійної перепідготовки і розвинена система соціального страхування
Радянська (колишні соціалістичні країни)	Егалітаризм	Масштабні загальні державні соціальні програми

Джерело: побудовано автором за даними [4].

Критеріями віднесення країн до конкретної моделі є: відображення концептуальної основи моделі соціально-економічного розвитку; методи та інструменти, що використовуються, характеристика фінансування соціальних проектів (методика).

Модель теорії соціальної політики в цьому дослідженні відноситься до формального опису соціальних та економічних явищ і процесів. Її структура визначається як об'єктивними ознаками, зумовленими масштабами соціальних функцій держави та методами соціальної політики, так і суб'єктивними завданнями дослідження.

Європейська модель реалізована в деяких країнах європейського континенту: Німеччині, Австрії, Франції, Бельгії, Нідерландах, Швейцарії; англосаксонська модель - у США, Канаді, Ірландії, Австралії, Новій Зеландії, Великій Британії; східноазіатська модель - в Японії, Південній Кореї, Гонконгу, Сінгапурі; скандинавська модель - у Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії; а радянська модель – у Радянському Союзі та деяких країнах колишнього «соцтабору».

Будь-яке втручання держави у вигляді матеріальної підтримки організацій і людей призводить до руйнування конкурентного порядку. Проте участь держави в соціально-економічному житті є необхідною умовою нормального функціонування соціального ринкового господарства. Масштаби участі держави у вирішенні соціальних проблем визначаються закономірностями соціально-економічного розвитку, причому в розвинутих країнах вона неоднакова.

Наприклад, англосаксонська модель, заснована на неоліберальній теорії, фокусується на ринковому розподілі доходів і мінімізує державне втручання. Цей підхід, який набув широкого поширення на початку 1980-х років, базувався на необхідності підвищення економічної конкурентоспроможності. З одного боку, це означає скорочення діяльності держави щодо вирівнювання доходів, а з іншого – зниження податкового тягара стимулююче впливає на приватний сектор. Але в будь-якому разі успіх цієї моделі значною мірою залежить від

розвиненості громадських організацій для захисту інтересів різних суспільних груп, у тому числі суспільних.

Економічна ефективність, як основний параметр діяльності неоліберальної держави, задає жорсткі рамки англосаксонській моделі соціальної «політики». Велика Британія є винятком, оскільки після Другої світової війни вона зберегла добре розвинену систему соціального забезпечення. Примітною особливістю США є відсутність загальнонаціональної єдиної системи соціального забезпечення. Існують розрізнені програми соціальної допомоги, спрямовані на невелике коло бенефіціарів і лише частково охоплюють тих, хто її потребує: наприклад, виплати дітям, які залишаються на утриманні після смерті батьків, допомога людям без медичного страхування та деякі інші програми. У результаті держава переорієнтовує значну частину населення на систему приватного страхування, а групи населення, які не мають соціального забезпечення, не можуть користуватися таким страхуванням.

«Європейська модель заснована на ордоліберальних принципах. У них визнається необхідність і бажаність державного перерозподілу з метою згладжування економічної та соціальної нерівності до рівня, не порушує основу соціального ринкового господарства — ринковий механізм. На відміну від англо-саксонської моделі, де критерій ефективності у вирішенні питань розподілу доходів відіграє вирішальну роль, в європейській моделі, як писав А. Мюллер-Армак, «соціальні цілі відіграють таку ж важливу роль, як і економічні цілі» [6]. Стосовно розподілу доходів це означає, що держава за допомогою норм, законів і систем підтримує, гарантує і захищає ефективну роботу ринкового механізму, створюючи при цьому умови для зростання добробуту різних соціальних груп.

У скандинавській моделі ринок — це система, що самоорганізується, в якій держава є лише одним суб'єктом економіки. Політика перерозподілу має егалітарний характер, при цьому соціальні цілі переважають над економічними, так що до 60% ВВП перерозподіляється через бюджет. Ця модель

характеризується нижчими розмірами заробітної плати, вищим податковим тягарем і прогресивною системою податку на прибуток, що призводить до вирівнювання доходів у формі заробітної плати до отримання соціальних трансфертів. Пріоритетними підходами соціальної політики у сфері соціального захисту є програми професійної підготовки та перепідготовки, працевлаштування безробітних, а не трансфертні виплати, хоча вони відіграють важливу роль у цій моделі. Добре розвинені системи соціального страхування надають допомогу по хворобі та догляду за дитиною всім громадянам (включаючи заможних), а також компенсують витрати на освіту.

У європейській і скандинавській моделі «при високому рівні розвитку державного соціального страхування роль приватного страхування (особливо в скандинавській моделі) невелика. Одночасно держава створює сприятливі умови для розвитку приватного страхування за допомогою зниження податкового навантаження. «Пропуски» в охопленні державним соціальним страхуванням (їх одержувачем може бути тільки той, хто робив внески раніше) на відміну від англо-саксонської моделі не є підставою для віднесення людини до категорії бідних, оскільки в цих країнах (Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія) існує законодавчо закріплене право на отримання мінімального доходу і право на інші види соціальної допомоги. Згідно з чинним законодавством, уряд Німеччини зобов'язаний забезпечувати базові потреби споживачів: житло, їжу, основні ліки, догляд тощо. Якщо ліберальна модель має більш повне правове регулювання, то модель «держави добробуту» має більше перерозподілу доходів. Використані критерії справедливості визначатимуть ефективність прийнятого підходу.

У східноазіатській моделі інституціоналізовано загальне медичне та пенсійне страхування. Наприклад, завдяки тривалій еволюції національної моделі Японія сформувала різноманітні системи страхування. Японське соціальне страхування почалося з того, що працівники створили різні механізми взаємодопомоги на своїх робочих місцях з метою поширення ризику. Пізніше ця система перетворилася на систему страхування, в якій брали участь усі

наймані особи, і була поширена на громадян, які займаються самозайнятою діяльністю.

Моделі держави загального добробуту, розроблені в різних країнах, досить переконливо демонструють, що, з одного боку, тих самих цілей соціальної політики можна досягти різними способами; з іншого боку, це також дозволяє нам ідентифікувати різні аспекти цілей, які переслідують у соціальній політиці країни на різних етапах розвитку, а також визначити спільні риси та особливості моделей соціальної політики.

Спосіб державного фінансування соціальних проектів є критерієм, який дозволяє розрізняти різні моделі, оскільки характеристики фінансування соціальних проектів у кінцевому підсумку визначаються кількісними та якісними параметрами діяльності держави. Немає чіткої відповіді на те, яку роль відіграє держава як головний орган у соціально-економічному розвитку цих країн. Якщо розглядати кількісні показники (масштаб участі держави визначається питомою вагою державних доходів і витрат у національному доході та ВВП), то ця частка коливається від 30% у США до 62% у Швеції.

Рішення задач соціальної політики і цілеспрямоване регулювання соціальних процесів на державному рівні здійснюється шляхом перерозподілу національного доходу. Ян Тінберген «оцінив частку перерозподілу національного доходу на соціальні потреби населення для ряду країн, яку умовно можна було б назвати показником соціалізації. Цей показник для чотирьох країн є таким: Швеція — 0,299; Нідерланди — 0,28; США — 0,125; Японія — 0,1» [7]. Показники інших західноєвропейських країн знаходяться між крайніми значеннями Швеції та Японії. Очевидно, що невлловимий якісний характер участі держави в регулюванні «соціальних процесів» відіграє вирішальну роль в оцінці впливу та ефективності перерозподілу та регулювання процесів у соціальній сфері.

Країни Азії (Японія, Гонконг, Сінгапур, Південна Корея і Тайвань) витрачають на соціальні потреби 5-15% свого ВВП. Різниця з європейськими країнами істотна. Але це і є прикладом того окремого випадку, при якому

звернення тільки до макроекономічних показників не найкращий метод дослідження, оскільки в азіатських країнах забезпечення високого рівня життя покладено головним чином на роботодавця. Підприємці та корпорації зобов'язані за законом надати досить широкий діапазон соціальних заходів щодо забезпечення працівників і їх сімей, які в європейських країнах забезпечуються державою. При цьому необхідно враховувати той факт, що багато азіатських країн реалізують заходи соціальної політики при більш низькому рівні економічного розвитку, ніж у європейських країнах.

1.2 Добробут населення як стратегічна ціль соціальної політики держави

Зростання добробуту населення є одним із ключових пріоритетів соціальної політики держави. Воно передбачає забезпечення гідного рівня життя, соціальних гарантій, сприяння зайнятості та створення умов для підвищення доходів громадян.

На думку В. С. Поліщук, «добробут населення - це основний показник оцінки ефективності впровадження соціально-економічної політики держави. Зростання суспільного добробуту населення залежить від задоволення потреб людей, рівень яких стрімко зростає та якісно змінюється. Саме сукупність матеріальних, соціальних та духовних умов відображає рівень та якість життя населення. Процес задоволення потреб суспільства матеріальними і духовними благами є кінцевою метою функціонування будь-якої економічної системи» [8, с. 65].

При дослідженні соціального добробуту важливо поєднувати його з поняттям «якість життя», визначення якого наведено Дж. Гелбрейтом у публікації «Суспільство добробуту» (також перекладається як «Суспільство процвітання»). У сучасному науковому дискурсі якість життя визначається як «багатогранний атрибут індивіда в різних соціальних контекстах, що відображає рівень свободи, можливості цілісного розвитку та реалізації особистих здібностей і життєвих прагнень. Це охоплює сукупність і розмір

матеріальних, соціальних, культурних і духовних цінностей, які суспільство пропонує індивідам для задоволення їхніх потреб і реалізації інтересів» [8].

Таким чином, ця концепція ілюструє ступінь, до якого індивіди здатні задовольнити свої потреби в переважаючих соціальних умовах, при цьому досягнення високої якості життя є як метою соціальної політики, так і показником соціального добробуту суспільства.

Соціальна політика має бути орієнтована на підтримку уразливих верств населення, розширення системи соціальних послуг та підвищення якості життя. Політика щораз більше потребує оптимізації соціальних витрат, запровадження принципів адресності та ефективності.

Забезпечення зайнятості включає створення нових робочих місць, підтримку малого та середнього бізнесу, розвиток інфраструктури працевлаштування та підвищення мобільності робочої сили. Важливо також впроваджувати програми професійної підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до потреб ринку праці.

Підтримка малозабезпечених сімей передбачає не лише надання матеріальної допомоги, а й розвиток інструментів соціального супроводу, підтримку материнства й дитинства, доступ до житлових програм, а також системну профілактику бідності на регіональному рівні.

Розвиток системи охорони здоров'я полягає у доступності якісних медичних послуг, запровадженні сучасних методів лікування, інвестиціях в інфраструктуру, а також у розвитку профілактичної медицини. Особлива увага має приділятися забезпеченню медичних послуг у сільській місцевості.

Освіта як фактор соціального підйому потребує модернізації навчальних програм, розвитку інклюзивної освіти, підтримки вищої освіти та науки, доступу до цифрових ресурсів. Освітня політика має сприяти рівним можливостям для всіх категорій громадян.

У сучасних умовах її успіх залежить від здатності держави співпрацювати з громадськістю, бізнесом та міжнародними партнерами. Така співпраця дозволяє не лише оптимізувати ресурси, але й підвищити прозорість та довіру до соціальної політики.

Комплексний підхід до реалізації соціальної політики забезпечує сталий розвиток суспільства, зміцнення соціальної єдності та зростання добробуту кожного громадянина.

Варто зауважити, добробут населення і економічний добробут країни перебувають у тісному взаємозв'язку. «Підвищення доходів і рівня життя, поліпшення умов життя і структури споживання товарів і послуг, розмаїтість споживчого попиту і високі вимоги до якості продуктів харчування, промислових товарів і послуг приводять до усунення монополізму, підвищення конкуренції виробників, орієнтації на споживача й інші форми активізації господарського життя. У той же час в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки такі соціальні фактори, як сприятливі умови праці, розвинута система стимулювання праці й умови оплати, соціальні гарантії і соціальне обслуговування найманих робітників, корпоративні принципи керування, починають відігравати істотну роль у підйомі виробництва, що у свою чергу знову ж таки підносить рівень соціального добробуту. Тобто можна вести мову про дуалізм соціальних і ринкових цілей, коли одні з них є механізмом досягнення інших, коли соціальні показники досягаються за рахунок економічних і навпаки» [9, с. 48].

Добробут у суспільстві розподілений нерівномірно. Одні групи населення мають вищий рівень життя, інші - ні. У суспільних науках послуговуються поняттям «соціально уразливих груп», тобто груп, що мають потенційно нижчі можливості реалізувати себе на ринку праці, нижчий рівень доступу до суспільних та індивідуальних благ. До них науковці відносять індивідів або соціальні групи, що мають більшу, ніж інші, ймовірність зазнати негативних впливів соціальних, екологічних факторів або дістати хвороби. Тому такі групи можуть потребувати підтримки суспільства у вигляді відповідних соціальних програм, створення системи певних преференцій і надання соціальних гарантій, впровадження превентивних програм, спрямованих на запобігання зuboжінню та соціальному виключенню. Під останнім розуміється «відсутність або обмежений доступ до ресурсів, прав, товарів та послуг, неможливість брати

участь у нормальних стосунках та діяльності, доступній для більшості людей у суспільстві» (йдеться, зокрема, про перетворення більшості приватних та суспільних благ на виняткові). Це зрештою призводить до вираженого соціального дисбалансу в суспільстві і до підвищеної соціальної конфліктності [10].

Розрізняють наступні види досягнення добробуту:

- «максимізація індивідуального добробуту - покладена в основу соціальної політики США, де головна увага приділяється захисту індивідуальних прав і свобод громадянина, що гарантується мінімальним утручанням держави в ринкові відносини та мінімальним рівнем соціального забезпечення. Основою цього підходу є критерій Бентама, відповідно до якого добробут визначається як щастя найбільшої кількості людей, розрахований за підсумком задоволення окремих індивідів; максимізація цієї суми і є найбільший добробут;

- захист мінімального добробуту - у цьому випадку соціальна політика спрямована на підвищення рівня добробуту певних груп суспільства, а саме тих, хто знаходиться на нижніх щаблях суспільного добробуту. Основою цього підходу є критерій Парето - новий соціальний стан кращий за попередній, якщо принаймні одній людині стало краще, і нікому іншому не стало гірше;

- максимізація чистого добробуту - політика збільшення чистого добробуту за менший кошт, але отриманий приріст використовується для компенсації тим, хто втрачає. Цей підхід оснований на критерії КальдораХікса: новий соціальний стан кращий за попередній, якщо є чисте підвищення результативності. І ті, хто отримує ці вигоди, компенсує втрати тим, хто їх не отримує. Цей критерій не передбачає дійсної компенсації, оскільки достатньою умовою збільшення загального добробуту є збільшення корисності однієї групи населення, яка перевищує втрати інших;

- максимізація перерозподільчого добробуту - в цьому випадку політика спрямована на максимізацію вигід для обраних груп суспільства. Це критерій Дж. Роулза (основою якого є критерій Парето): один соціальний стан

кращий за інший, якщо він приводить до підвищення добробуту найнижчих верств населення (етична раціональність)» [11, с. 121].

Завдання підвищення добробуту населення, яке є вирішальною детермінантою платоспроможного попиту та конфігурації суспільного виробництва, незмінно мало важливе значення. Проте особливої актуальності воно набуло на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку. Основна увага в забезпеченні прогресу соціального добробуту полягає у задоволенні потреб населення, які не лише зростають у кількісному, але й у якісному відношенні. Зрештою, метою будь-якої економічної системи є задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства. Ця мета керує процесом виробництва, який невід'ємно пов'язаний із споживанням вироблених товарів і послуг, а також розподілом доступних суспільству ресурсів для їх оптимального використання.

Оцінювати добробут населення можна за багатьма критеріями. Аналіз наукової літератури за даним напрямом дослідження дає змогу виділити декілька методологічних підходів до «визначення критеріїв оцінки добробуту населення»:

1. «Визначення рівня добробуту населення через суспільний добробут. Необхідно ретельно проаналізувати поточний стан ВВП, ураховуючи нерівність розподілу доходів. Цей економічний напрям сформувався з дискусійних питань, які торкалися суспільного добробуту та змін у його показниках. Основними його питаннями є:

- можливість порівняти особисту користь кожного учасника та необхідність кореляції добробуту через регулювання нерівності учасників (А. Пігу, В. Парето);
- створення компенсаційних критеріїв для визначення рівня втрат і прибутків від перерозподілу благ, які отримують ті чи інші учасники взаємовідносин (Р. Хікс, Н. Кальдор, Т. Сцітковскі);

- підведення ґрунтовної бази під функцію добробуту суспільства, як інструменту визначення найкращого суспільного стану (Дж. Ролз, Дж. Харсан'ї, А. Сен, П. Семюельсон, К. Ерроу, А. Бергсон).

2. Якість розвитку як критерій добробуту населення. Цей підхід передбачає відповідні методики оцінювання, що вимірюють результат забезпеченості благами для людського капіталу. Над розробкою чи адаптацією відповідних індексів працюють вітчизняні та зарубіжні вчені, активними користувачами є міжнародні організації. Одним із найбільш відомих є індекс людського розвитку.

3. Оцінка добробуту населення за такими критеріями, як рівень і якість життя. Доступ до благ може реалізовуватися завдяки визначенню кількості матеріальних благ, які присутні в індивіда чи групи індивідів. Цей підхід відрізняється від попереднього скоріше назвою, ніж суттю, оскільки ставлячи за мету виміряти рівень або якість життя, автори пропонують перелік передумов і результатів розвитку» [8, с. 147].

У різних зарубіжних державах, включаючи Австрію, Австралію, Німеччину, Англію та ін., переважно використовуються комплексні показники. Організація Об'єднаних Націй розробила індекс людського розвитку, який включає такі компоненти, як дохід, освіта та довголіття, а також інші показники, такі як індекс сталого економічного добробуту, індекс прогресу та індекс кращого життя. Тим не менш, ці складні показники мають кілька недоліків, зокрема складність точного обчислення показників через залежність від суб'єктивних оцінок під час їх обчислення. Крім того, результати можуть бути спотворені, оскільки держава функціонує як більш замкнута система порівняно з окремими регіонами. Отже, ці методології перешкоджають комплексній оцінці добробуту населення нижчих рівнів адміністративно-територіального поділу країни. У відповідь на це вітчизняні дослідники адаптували методи оцінки добробуту населення, доповнивши існуючі показники більш доступними статистичними даними, але все ще включивши суб'єктивні показники, враховуючи соціальний характер дослідження.

Отже, основним показником ефективності економічної та соціальної політики держави є високий рівень добробуту населення. Добробут відображає те, якою мірою люди забезпечені основними матеріальними та духовними благами; на нього впливає рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин і представлений сукупністю показників, що визначають рівень життя населення. На жаль, в Україні загальний економічний ландшафт останніми роками погіршується, а фактичні умови життя значно нижчі від встановлених стандартів. Такі фактори, як нестримна інфляція, підвищення курсу іноземної валюти, падіння виробництва та зростання неповної зайнятості та безробіття, сприяють зменшенню реальних доходів домогосподарств, розмиванню заощаджень, зростанню цін на продукцію, зниженню купівельної спроможності, зростанню майнової нерівності та посиленню соціальної маргіналізації разом із розширенням і поглибленням бідності. Ці події призводять до помітного зниження рівня життя значної частини населення, що впливає на соціально-економічний прогрес суспільства в цілому.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

2.1 Аналіз фінансових інструментів соціальної політики

Створення фінансових положень і регулятивних заходів має важливе значення для забезпечення ефективності, результативності та довгострокової стійкості системи соціального забезпечення та всієї соціальної політики.

На думку О. В. Насібової, «фінансове забезпечення соціального захисту населення реалізується через відповідні форми фінансових відносин, яким притаманні певні характерні риси та особливості практичного застосування, в процесі формування, розподілу та використання фінансових ресурсів системи соціального захисту населення: бюджетне фінансування, соціальне страхування, благодійництво, грантове фінансування, фінансове забезпечення суб'єктами підприємницької діяльності, кредитування. Рівень фінансового забезпечення соціального захисту населення характеризується співвідношенням сукупних видатків на соціальний захист до валового внутрішнього продукту» [12].

Аналіз фінансового стану соціальної сфери дозволяє оцінити ресурсне забезпечення програм соціального захисту та виявити проблеми та недоліки. Без контролю за фінансовими ресурсами неможливо виявити проблеми в бюджетному плануванні, особливо незбалансованість у структурі видатків.

Існуюча система соціального забезпечення та національні соціальні стандарти потребують великих коштів для впровадження.

О.О. Середа зазначає, що «головною метою розвитку соціальної сфери в державі є підвищення якості життя населення, охоплюючи не тільки матеріальне споживання, а й задоволення духовних потреб, забезпечення стану здоров'я, освіти, тривалості життя та покращення морально-психологічного

клімату. Для досягнення цієї мети необхідно усунути такі виклики, як обмеження бюджетних ресурсів для її фінансування, недостатність фінансових ресурсів приватного сектора, недосконалі механізми гарантування якості соціальних послуг» [13].

У таблиці 2.1 наведено витрати, спрямовані на фінансування соціального захисту та соціального забезпечення із загальної суми видатків бюджету України.

Таблиця 2.1

Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення у видатках
Зведеного бюджету України в 2019-2024 рр.

Роки	Видатки зведеного бюджету, млн. грн	Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення	
		Всього, млн. грн	Частка в загальній сумі бюджету, %
2019	1370113,0	321786,7	23,49%
2020	1595289,7	346719,5	21,73%
2021	1844377,7	367346,6	19,92%
2022	3043499,1	455186,2	14,96%
2023	4440940,2	514130,7	11,58%
2024	4944026,1	521927,7	10,56%

Джерело: побудовано автором за даними [14].

Враховуючи наведені дані, можна констатувати, що зведений бюджет-2019 року досягав рекордних обсягів видатків у соціальній сфері, відбулось їх зростання, частка в загальній сумі бюджету складала 23,49%. В основному це пов'язано зі збільшенням схем і пілг, а також збільшенням кількості людей, які потребували соціальної підтримки. Оскільки захист територіальної цілісності став пріоритетною задачею, збільшилися видатки на оборону до 37,55% у 2022 році, 47,23%- у 2023 році та 46,11% у 2024 році. У таких сферах, як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист і соціальне забезпечення стан їх фінансування з січня по серпень 2022 року досягнув найвищого показника за

рік. Однак, через продовження війни та збільшення витрат на оборону, ці витрати з 2023 року мають тенденцію до скорочення.

Разом з тим видатки на соціальну сферу складають 11-15 відсотків за останні 3 роки, що говорить про значне навантаження на цю сферу та низьку спроможність громадян самотійно вирішувати свої проблеми.

Важливою особливістю забезпечення соціального захисту за рахунок українських ресурсів є виділення коштів на утримання пенсій. У 2021 році загальний обсяг соціального забезпечення та видатків на соціальне страхування становив 367,3 млрд. грн, з яких 10%, тобто 202,4 млрд. грн, використано на пенсійні виплати. У 2020 році відрахування до Пенсійного фонду становили 12,7% видатків на соціальне страхування та соціальне страхування [15].

Аналіз виконання місцевих бюджетів у 2023 році показує, що напрям зростання суттєво відрізняється від показника 2022 року. Водночас варто зазначити, що надходження держбюджету також суттєво зросли порівняно з 2022 роком. Отже, приріст доходів загального фонду (реальні власні надходження: в основному податкові) без трансфертів у місцевий бюджет у 2023 році порівняно з 2022 роком становить +11,0% (+43,8 млрд. гривень).

При цьому доходи держбюджету зросли на +21,1% (+212,9 млрд. гривень). Збільшення державного бюджету зумовлене значним збільшенням надходжень ПДВ (+44,7% або +113,1 млрд. грн) та акцизу (+63,5% або +65,0 млрд. грн надходжень) з ввезених на митну територію України товарів. Також варто зазначити, що зростання надходжень власних надходжень бюджетних установ є надзвичайно високим, згідно з держбюджетом у 2023 році ці надходження сягнули 767 млрд. гривень, тоді як у 2021 році такі надходження становили лише 51,3 млрд. гривень, а у 2022 році – було досягнуто 202,1 млрд. гривень.

Фактично, згідно з держбюджетом, абсолютний приріст доходів самих бюджетних установ у 2023 році порівняно з 2022 роком сягнув 564,69 млрд. гривень. Збільшення місцевих бюджетів відбувається за рахунок ПДФО (+6,3% або +17,2 млрд. грн), єдиного податку (+18,2% або +8,6 млрд. грн), податку на

споживання (+63,3% або +8,0 млрд. грн) грн.) та податку на майно (+19,1% або +7 млрд. грн). Водночас, якщо порівнювати 2023 рік із довоєнним 2021 роком, то зростання місцевих бюджетів становить +25,5%, тоді як зростання державного бюджету становить +13,9% (див. Додаток А).

Водночас, враховуючи значне збільшення доходів державного бюджету та скасування з 1 жовтня 2023 року оподаткування доходів фізичних осіб грошового забезпечення, грошової винагороди та інших виплат, які отримують військовослужбовці та особи рядового складу, документи свідчать, що місцевий бюджет доходів, що враховуються до бюджету та частка доходів таблиці знизиться з 24,4% у 2022 році до 17,8% у 2023 році, що нижче рівня 2015 року та відповідає показнику 2011 року. Звісно, що стосується промисловості, то найбільші видатки – це видатки на оборону.

Таким чином, «пряме державне фінансування сфери соціального захисту здійснюється за рахунок коштів публічних фондів: Державного бюджету України, місцевих бюджетів України, Пенсійного фонду України» [16].

Отже, у 2023 та 2024 роках видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення у Зведеному бюджеті України залишалися суттєвими, хоча їхня частка в загальних видатках дещо зменшилася. В 2023 р. загальна сума видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення: 514,1 млрд. грн., а частка в загальних видатках бюджету сягнула 11,58%. Основні напрями фінансування були:

- пенсійне забезпечення: 271,8 млрд. гривень;
- соціальний захист громадян у складних життєвих обставинах: 86,1 млрд. гривень;
- допомога внутрішньо переміщеним особам (ВПО): 57,6 млрд. гривень;
- допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: 17,4 млрд. гривень;
- підтримка малозабезпечених сімей: 53,5 млрд. гривень;
- пільги і житлові субсидії: 37,9 млрд. гривень;

- державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям: 15,5 млрд. гривень;
- соціальний захист дітей та сім'ї: 26,9 млрд. гривень;
- соціальний захист осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю: 3,6 млрд. гривень;
- оздоровлення і відпочинок дітей, які потребують особливої уваги: 0,5 млрд. гривень;
- соціальний захист осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю: 3,6 млрд. гривень;
- оздоровлення і відпочинок дітей, які потребують особливої уваги: 0,5 млрд. гривень [17].

В 2024 році загальна сума видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення: 521,9 млрд. грн з часткою в загальних видатках бюджету: 10,35%.

Основні напрями фінансування були наступні:

- пенсійне забезпечення: 272 млрд. гривень;
- соціальна допомога населенню: 183 млрд. гривень;
- субсидії на оплату житлово-комунальних послуг та придбання твердого палива і скрапленого газу: 31,5 млрд. грн (зростання на 64% порівняно з 2023 р.);
- допомога малозабезпеченим сім'ям: 20,2 млрд. грн. (зростання на 77%);
- допомога дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю з дитинства: 19,4 млрд. грн (зростання на 18%);
- пільги на оплату житлово-комунальних послуг та придбання твердого палива і скрапленого газу: 17,7 млрд. грн (зростання на 61%);
- допомога дітям, над якими встановлено опіку чи піклування: 4,6 млрд. грн (зростання на 44%);
- допомога дітям-сиротам та дітям без батьківського піклування: 2,4 млрд. грн (зростання на 49%);

- допомога дітям одиноким матерям: 1,9 млрд. грн (зростання на 63%);
- підтримка ветеранів війни: 14,3 млрд. гривень.

Ці дані свідчать про те, що, попри зменшення частки соціальних видатків у загальному бюджеті, держава продовжує підтримувати вразливі верстви населення, зокрема через збільшення фінансування окремих програм соціальної допомоги.

Розглянемо стан державного фінансування соціальної сфери в Україні на основі видатків зведеного бюджету в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Державне фінансування соціальної сфери в Україні у 2019–2024 рр.

Галузь	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ЖКГ, млн. грн	34487,13	2214,5	56894,5	41160,1	70397,8	66178,9
Охорона здоров'я, млн. грн	128377,8	175791,2	203610,4	215275,9	217419,5	238652,7
Освіта, млн. грн	255138,8	252283,1	312914,6	290758,5	308638,9	348432,4
Соціальний захист та соціальне забезпечення, млн. грн	333901,2	346719,5	367346,6	455186,2	514130,7	521927,7
Всього видатків на соціальну сферу, млн. грн	783455,0	838719,3	984124,5	1036016,6	1110586,9	1175191,7
у % до загальних видатків зведеного бюджету	57,2	52,6	53,4	34,0	25,01	23,77

Джерело: побудовано автором за даними [14].

Протягом 2019-2022 років обсяг державного фінансування соціальної сфери поступово збільшувався, і його питома вага в загальних видатках показує, що фінансування в цьому секторі було відносно стабільним у 2019-2021 роках, а у 2022 році їх частка впала до 34%. Протягом 2023-2024 років відбулось нарощування абсолютних сум витрат на соціальну сферу і в 2024 році вони сягнули 1175,2 млрд. грн, але частка цих витрат в витратах ВВП продовжила скорочуватись та досягла значення 23,77% від загальних витрат зведеного бюджету України за 2024 рік. При перерозподілі бюджетних коштів ресурси

виділяються більшою мірою на оборонний сектор. Зокрема в 2024 році вони становили 2304,5 млрд. грн та сягнули частки у 46,6% витрат зведеного бюджету країни.

Витрати на соціальну сферу складають 18-20% ВВП у 2019-2022 роках (рис. 2.1), що свідчить про важливість цієї галузі. Найбільше державних коштів у 2020-2022 роках було спрямовано на соціальний захист і соціальне забезпечення.

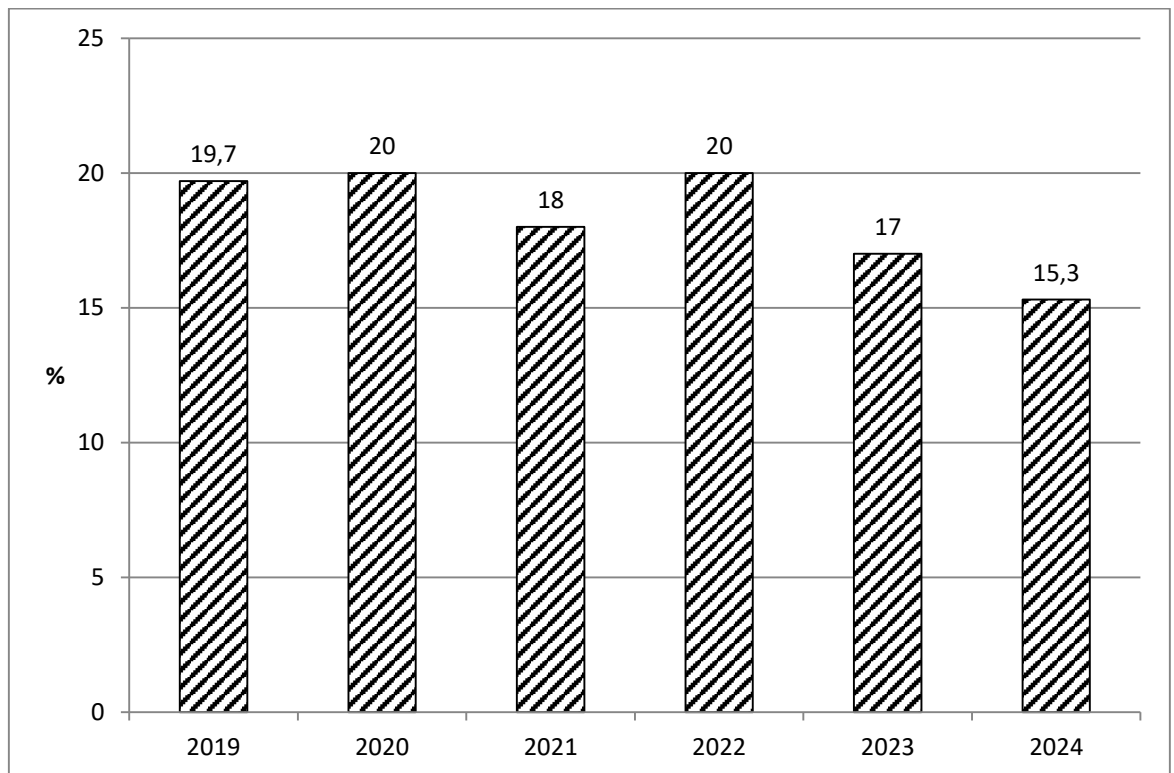

Рис. 2.1. Динаміка частки фінансування соціальної сфери у % ВВП в Україні за 2019–2024 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [14].

Динаміка зміни фінансування соціальної сфери за 2019–2022 рр. свідчить про стан активного фінансування та зростаючі витрати в 2022 році внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України, що обумовило сплеск витрат на соціальні потреби населення на фоні скорочення ВВП країни. В 2023 році відбулось скорочення частки витрат соціальної сфери до 17% ВВП, а в 2024 році вони становили всього 15,3 % ВВП України.

Отже, у 2023–2024 роках Україна демонструє стабільне зростання фінансування соціальної сфери в абсолютному значенні, зокрема пенсійного забезпечення, соціальної допомоги та підтримки вразливих категорій населення. Це свідчить про збереження соціальної орієнтації державної політики навіть в умовах воєнного стану та економічних викликів. Про те відносно частки цих витрат у зведеному бюджеті та ВВП стрімко скорочується, що обумовлено зовнішніми викликами.

Проведене дослідження дозволило визначити основні шляхи покращення фінансових інструментів соціальної політики:

1) Впровадження механізмів, що сприяють самостійному фінансуванню соціальних програм і послуг, зокрема шляхом сприяння розвитку госпрозрахунку через: співробітництво з приватним сектором, міжнародне партнерство; розвиток недержавних пенсійних фондів.

2) Визнання пріоритету соціальної сфери обходиться значними фінансовими витратами для держави та інших джерел фінансування.

3) Протягом 2019-2021 років державні фінанси України в соціальній сфері зросли, але питома вага видатків знизилася до 34% від загального обсягу загального бюджету у 2022 році, що пов'язане з перерозподілом бюджетних ресурсів на сферу оборони. Таке зменшення фінансування заходів соціальної сфери неминуче викличе погіршення якості життя та соціальної захищеності громадян. Дослідження джерел недержавного фінансування у соціальній сфері показує, що: з 2021 по 2023 рік система недержавного пенсійного забезпечення має стабільну та певну тенденцію до зростання, кількість учасників та кількість підписаних пенсійних контрактів буде збільшуватися, зростуть пенсійні внески та виплати. Реформування системи охорони здоров'я в Україні призвело до суттєвих змін у фінансовому забезпеченні охорони здоров'я, зокрема підвищення автономії закладів охорони здоров'я, що дозволить розширити джерела фінансування за рахунок підтримки міжнародних організацій, місцевих цільових програм, грантів, лізингу обладнання коштів фізичних осіб та державно-приватного партнерства.

2.2 Надання державної соціальної допомоги та соціальних послуг як дієвий інструмент соціальної політики

Розподіл видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення показує, що найбільш суттєвою бюджетною програмою, яку адмініструє Міністерство соціальної політики України (далі – Мінсоцполітики), є трансфери з державного бюджету до Пенсійного фонду, спрямовані на фінансування пенсійних програм та погашення дефіциту Пенсійного фонду. Так, «у 2023 році ця сума становила 35,2% доходів бюджету Пенсійного фонду. Другими за обсягом є видатки Мінсоцполітики України на соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини (у тому числі внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО)), підтримка малозабезпечених родин (у тому числі житлові субсидії та оплата пільг на житлово-комунальні послуги), соціальний захист дітей та сімей, соціальний захист осіб з інвалідністю» [18].

Відносно незначні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні, порівняно з країнами ЄС, разом із помірними витратами на душу населення, широким набором соціальних виплат та відсутністю ефективного механізму цільового їх розподілу, а також випадки зловживань при розподілі допомог та соціальних виплат призводять до низької ефективності видатків і заважають системі соціального захисту виконувати всі поставлені перед нею завдання в Україні. «Враховуючи значний обсяг дефіциту Державного бюджету України, в 2023 році, за рахунок міжнародних партнерів 100% профінансовано пенсії, житлові субсидії, надано допомогу дітям і малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю та внутрішньо переміщеним особам» [15]. Така реальність підкреслює необхідність підвищення ефективності цих видатків, оскільки система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні не сприяє суттєвому соціально-економічному розвитку. Ця ситуація вимагає переоцінки фундаментальних

існуючих принципів і впровадження нових європейських методологій у цій сфері.

На рис. 2.2 наведено основні напрями фінансування соціальної допомоги населенню України в 2021-2024 роках.

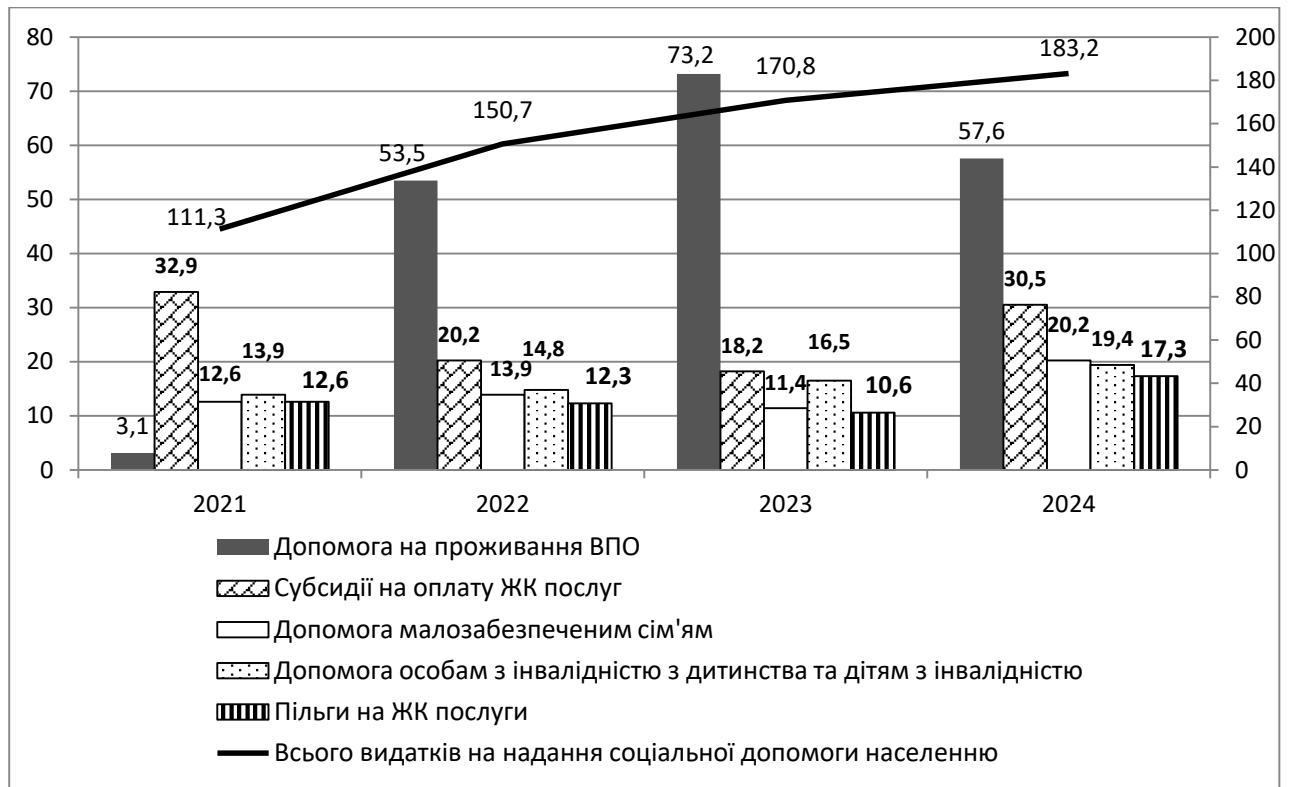

Рис. 2.2. Пріоритетні напрями фінансування соціальної допомоги населенню в 2021-2024 рр. за рахунок видатків Державного бюджету України, млрд. грн

Джерело: побудовано автором за даними [14].

Для надання соціальної допомоги населенню у 2024 році було витрачено 183 млрд грн, що на 12,2 млрд. грн. або на 10,7% більше виплаченої допомоги в попередньому році, в тому числі:

- «31,5 млрд грн, або +64 % до 2023 р. - на субсидії на оплату житлово-комунальних послуг та придбання твердого палива та газу;
- 20,2 млрд грн, або +77 % до 2023 р. - на допомогу малозабезпеченим сім'ям;
- 19,4 млрд грн, або +18 % до 2023 р. - на допомогу дітей з

інвалідністю та осіб з інвалідністю з дитинства;

- 17,7 млрд грн, або +61 % до 2023 р. - на пільги на оплату житлово-комунальних послуг та придбання твердого палива та скрапленого газу;
- 4,6 млрд грн, або +44 % до 2023 р. - на допомогу дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- 2,4 млрд грн, або +49 % до 2023 р. - на допомогу дітей-сиріт та дітей без батьківського піклування;
- 1,9 млрд грн, або +63% до 2023 р. - на допомогу дітей одиницями матерям» [14; 18].

Початок повномасштабного вторгнення й активних бойових дій після 24 лютого 2022 року, запровадження воєнного стану в Україні спричинили масове переміщення - громадяни лишають свої домівки в пошуках безпеки та захисту. Згідно з оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), фактична чисельність ВПО в Україні складає приблизно 3,5 мільйона [19]. З них - 2,5 млн, які перемістилися і не можуть повернутися до своїх домівок (оскільки житло або зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території). Надання допомоги на проживання ВПО Запроваджено згідно з Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332 (зі змінами) [20].

У 2022 році понад 1,55 млн ВПО в Україні отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 52,8 млрд гривень. у 2023 році понад 2.6 млн. ВПО отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 73,3 млрд. грн. В 2024 році на виплату допомоги ВПО заплановано 56,7 млрд. грн. для, орієнтовно, 1,94 млн отримувачів (табл. 2.3).

Житлова субсидія є особливою формою державної соціальної допомоги особам, які не можуть самостійно оплачувати житлово-комунальні послуги. Ця допомога покриває витрати, пов'язані з управлінням багатоквартирним будинком, комунальними послугами, придбанням скрапленого газу або як

твердого, так і рідкого побутового палива.

Таблиця 2.3

Динаміка адресної допомоги на проживання внутрішньо
переміщеним особам з Державного бюджету України

Показник		2021	2022	2023	2024
Видатки	млн грн	3039,5	53488,6	73240,8	57647,3
	% до попереднього року	-	+1659,8	+36,9	-21,3
Отримувачі	тис осіб	171,1	1537,1	2602,5	1939
	% до попереднього року	-	+798,4	+69,3	-25,5
Середній розмір виплати	грн.	1480,1	2899,9	2345,2	2477,5
	% до попереднього року	-	+95,9	-19,1	+5,6

Джерело: побудовано автором за даними [21].

Право на субсидію мають особи, що входять до складу домогосподарства, якщо витрати на оплату комунальних послуг перевищують встановлений для них обов'язковий платіж. Розрахунок цієї виплати індивідуальний для кожного домогосподарства та залежить від середньомісячного сукупного доходу на одну особу. Крім того, значну роль відіграє майновий стан домогосподарства та норми споживання. При призначенні субсидії враховуються доходи всіх фізичних осіб, зареєстрованих або задекларованих у житловому приміщенні. Динаміку субсидій на оплату житлово-комунальних послуг домогосподарствам України наведено в таблиці 2.4.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям складається з щомісячного грошового забезпечення, розмір якого визначається відповідно до середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

Таблиця 2.4

Динаміка субсидій населенню на оплату
житлово-комунальних послуг з Державного бюджету України

		2021	2022	2023	2024
Видатки	млн грн	32999,6	20169,9	18223,2	30478
	% до попереднього року	-	-38,9	-9,7	+67,2
Отримувачі	тис осіб	1996,3	1639,6	1134,4	1539,3
	% до попереднього року	-	-17,9	-30,8	+35,7
Середній розмір виплати	грн	1367,9	1169,9	1330	1639,9
	% до попереднього року	-	-14,5	+13,7	+23,3

Джерело: побудовано автором за даними [21].

Розрахунок державної соціальної допомоги здійснюється виходячи з невідповідності прожиткового мінімуму сім'ї та середньомісячного сукупного доходу [22]. Ця допомога надається на шість місяців з дати звернення за умови, що всі необхідні документи будуть подані протягом цього місяця. У таблиці 2.5 наведено тенденції призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям з 2021 по 2024 рік.

Таблиця 2.5

Динаміка державної соціальної допомоги
малозабезпеченим сім'ям з Державного бюджету України

		2021	2022	2023	2024
Видатки	млн грн	12628,4	13879,4	11420,7	20157,2
	% до попереднього року	-	+9,9	-17,7	+76,5
Отримувачі	тис осіб	221,5	216,2	172,8	234,6
	% до попереднього року	-	-2,4	-20,1	+35,8
Середній розмір виплати	грн	4751,1	5349,8	5507	7160,2
	% до попереднього року	-	+12,6	+2,9	+30,0

Джерело: побудовано автором за даними [21].

Одним із головних завдань публічних фінансів в частині соціального захисту в Україні є забезпечення власної стійкості. «Фінансові ресурси, які розподіляються, повинні узгоджуватися з очікуваними показниками економічного розвитку, демографічними тенденціями та рівнем доходів і витрат населення. При цьому соціальна сфера в Україні повинна відігравати роль

автоматичного стабілізатора для системи публічних фінансів за рахунок формування оптимального обсягу видатків бюджету в рамках затверджених соціальних норм і стандартів та забезпечення соціального прогресу, в тому числі за рахунок інвестицій у людський розвиток» [23].

Надання соціальних послуг є життєво важливим обов'язком уряду держави з соціальною орієнтацією та спрямованістю на забезпечення гідного життя та соціального добробуту громадян. До того ж, під час війни попит на соціальну підтримку населення значно зростає. Так, лише за півтора роки активних бойових дій чисельність людей з інвалідністю зросла на 300 тисяч, довівши їх до 3 мільйонів. Російська агресія проти України завдає величезних втрат, як людських, так і матеріальних. Українці стикаються з руйнуванням інфраструктури, втратою житла, транспорту, роботи та основних засобів виживання. Значна кількість людей була змушена покинути свої домівки, а останні статистичні дані свідчать про те, що приблизно 5 мільйонів людей потрапляють до цієї категорії. Оскільки руйнівна війна й досі не припиняється, кількість тих осіб, хто потребує допомоги, ймовірно, зростатиме.

Характеризуючи стан сфери надання соціальних послуг в Україні в умовах останніх трьох років необхідно відмітити наступні особливості. Різниця в доступі громадян до соціальних послуг у різних регіонах України є значною. Дослідження показують, що у 2022 році один постачальник соціальних послуг у різних регіонах міг би обслуговувати від кількох тисяч до кількох сотень тисяч осіб. Така ситуація, як наслідок, сприяє зниженню якості пропонованих соціальних послуг.

Недостатні ресурси викликають серйозне занепокоєння, охоплюючи як людські ресурси, так і матеріальну підтримку, таку як житло, службовий транспорт і технічне обладнання. У деяких громадах ця проблема була гострою навіть до початку повномасштабної війни. Дослідження показують, що, незважаючи на критичну нестачу соціальних працівників, на ці посади є відносно мало оголошень про роботу. Ця ситуація пояснюється явищем, відомим як «приховані вакансії», коли організації публічно не розкривають

доступні вакансії. Це може статися, якщо керівництво очікує, що особа, наприклад особа, яка отримала статус ВПО, повернеться до своєї колишньої ролі. Крім того, така практика може виникати з корупційних мотивів, коли керівництво прагне найняти родича чи знайомого. Крім того, обов'язки відсутнього працівника можуть бути перерозподілені між рештою співробітників, дозволяючи одній особі як наглядати за наданням соціальних послуг, так і безпосередньо надавати ці послуги.

Останнє явище має своє пояснення ще й через проблему низької оплати праці. Адже «станом на сьогодні середня заробітна плата соціального працівника складає приблизно 9 тис. гривень. Проте її розмір коливається в залежності від громад і може бути нижчим за 6 тис. гривень. Враховуючи суспільну важливість цієї роботи та фізичне навантаження, низькі зарплати не спонукають людей працювати у цій сфері» [24].

Низька залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг. Хоча в Міністерстві соціальної політики офіційно проводять політику такої співпраці, проте далеко не всі громади використовують наявні механізми та можливості. «В Україні надавачами соціальних послуг переважно є організації та підприємства державного або комунального підпорядкування. Так, за даними Реєстру Мінсоцполітики України, наразі 77% – це державні/комунальні підприємства, організації та їх філії. Громадські та благодійні організації сумарно складають лише 14% від всіх зареєстрованих надавачів соціальних послуг в Україні. Ця проблема має довгу історію, адже механізми залучення недержавних організацій були передбачені в законодавстві ще майже 20 років тому. Тож її вирішення потребує активної роботи як з органами влади, так і з громадським сектором» [24].

Процес отримання об'єктивної оцінки потреб у соціальних послугах під час воєнного стану вже завершено. Це важливо, оскільки, як зазначено в оновленому порядку надання соціальних послуг (див. Закон України №4332-ІХ від 26.03. 2025 р. Про внесення змін до Закону України “Про соціальні послуги” щодо удосконалення порядку надання соціальних послуг), щомісячна оцінка

соціальних послуг, що надаються особам, проводиться не тільки екстренно (кризово), але й у разі введення надзвичайного чи воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях [25]. Тобто, водночас інформація щодо інших послуг на час воєнного стану вже уточнена. Важливо визнати, що в тилкових населених пунктах зросла кількість ВПО, які потребують різних соціальних послуг. Крім того, поточні тенденції міграції вимагають систематичного обліку цих осіб для точного визначення їхніх поточних потреб.

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Патерналістські рамки, що регулюють взаємодію між індивідами, суспільством і державою, встановлені за радянських часів, виявляються неадекватними в контексті сучасної економіки, яка функціонує на принципах вільного ринку. Ця зміна супроводжується новою соціальною структурою та появою, а також посиленням як нових, так і традиційних соціальних питань.

Отже, виникає нагальна необхідність переоцінки основоположних положень, що регулюють взаємовідносини між суб'єктами та об'єктами соціальної політики, спонукаючи до пошуку та розробки інноваційних форм, методів та інструментів. «Соціальна політика, котра не відповідатиме стандартам ефективності, в практичній дійсності буде чинником марнування ресурсів (як людських, так й інституційних, людських, інформаційних, фінансових, матеріальних та ін. благ і цінностей), які могли би бути належним чином використанні для забезпечення високого рівня соціальної безпеки держави, а особливо в умовах війни, що триває в Україні по сьогодні» [26].

Сучасна підвищена увага до соціальної політики в Україні є результатом загострення глобальних викликів, що постають перед людством, зокрема в екологічній, економічній, демографічній та комунікативній сферах, які породжують суперечності суспільного прогресу. Подолання соціальної кризи вимагає формування єдиної та комплексної соціальної стратегії, доступної для населення та спрямованої на підтримку. Важливо, щоб соціальна політика була орієнтована на довгострокову перспективу, наголошуючи на стійкості та безперервності.

Використання інструментів соціальної політики має бути структуровано таким чином, щоб гарантувати сталий розвиток держави в умовах сучасних динамічних соціально-економічних викликів. Серед найважливіших цілей:

сприяння соціальній стабільності в суспільстві, підвищення якості життя громадян України, зменшення соціальної та майнової нерівності серед населення, подолання бідності, покращення демографічного ландшафту шляхом сприяння вищій народжуваності та зниженню рівня смертності, підтримка основної зайнятості при створенні надійної системи захисту від безробіття, впровадження заходів соціальної підтримки окремих категорій громадян, зміцнення інституту сім'ї та захист прав. материнства, батьківства і дитинства.

Визначимо стратегічні цілі за напрямом «якість життя»:

- створення інклюзивного, інноваційного та освіченого суспільства, в якому громадяни мають рівні права та можливості для розвитку свого таланту протягом життя;
- створення сприятливої екосистеми для реалізації культурного потенціалу, ефективного використання економічного потенціалу культурної спадщини;
- створення безпечного довкілля для населення;
- забезпечення високого рівня здоров'я та високих показників тривалості життя і тривалості здорового життя;
- забезпечення рівних прав та можливості для кожного, інклюзії та безбар'єрності, високого рівня соціального захисту для гідного життя; підвищення рівня зайнятості жінок і чоловіків відповідних вікових груп та скорочення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків;
- створення належних умов і забезпечення доступності для занять фізичною культурою і спортом.

Важливий стратегічний орієнтир соціальної політики — стимулювання мотивації економічної активності людини, створення умов для вияву її ініціативи та здібностей, відкриття нових можливостей забезпечувати своєю працею гідний рівень життя. Проведення такої стратегічної лінії потребує серйозних зрушень у громадській свідомості і системі цінностей, що склалася,

подолання багаторічних стереотипів, звички розраховувати не на свої сили, а на благодіяння влади.

Для всієї довгострокової перспективи залишається актуальною проблема забезпечення соціальної справедливості, що полягає в рівних стартових можливостях для всіх громадян. Держава зобов'язана створити умови для реалізації прав людини на прожитковий мінімум, працю, охорону здоров'я, освіту і соціальний захист. Це база соціальної політики.

Соціальна справедливість і ефективність не виключають одна одну, а тісно взаємопов'язані. Розвиток науки, охорони здоров'я, забезпечення раціональної зайнятості, створення комфортних житлових умов рівною мірою сприяють утвердженню соціальної справедливості.

Для вироблення і реалізації соціальної стратегії, як і всієї соціальної політики, необхідні відповідні інструменти державного регулювання. Серед них найважливішу роль відіграють такі:

- нормативи, що визначають мінімальні стандарти споживання і діють як законодавчо встановлені й обов'язкові (величина прожиткового мінімуму, мінімальна зарплата і мінімальна пенсія, гарантований мінімум послуг охорони здоров'я, житла тощо);
- соціальні трансферти, тобто різні засоби перерозподілу прибутків (регіональні субвенції, соціальні виплати тощо);
- оподаткування, що стимулює створення нових робочих місць;
- уведення прогресивної шкали оподаткування для надвисоких прибутків;
- регулювання зайнятості.

Широкий розвиток повинно отримати територіальне самоврядування. Мають запрацювати з більшою ефективністю механізми соціального партнерства, забезпечення соціальної згоди.

Поряд зі стратегічними настановами соціальна політика містить комплекс першочергових невідкладних заходів. Такими, на нашу думку, є забезпечення зайнятості, створення умов і рівних можливостей для започаткування власної справи, нормального розвитку бізнесу загалом, що сприятиме збільшенню

середнього класу в нашому суспільстві. До невідкладних заходів ми відносимо й проведення перепису населення, що дозволить внести ясність у подальшому в проведення обґрунтованої демографічної політики, політики підтримки сімей з дітьми, малозабезпечених верств населення.

Соціальна політика повинна створювати середовище, сприятливе для впровадження соціального захисту для всіх демографічних сегментів, забезпечуючи загальну доступність соціальної допомоги, послуг, пільг та інших заходів захисту, а не обмежених окремими суспільними групами, за винятком тих, що базуються на дискримінаційній практиці. Більше того, соціальна політика повинна відповідним чином узгоджуватися зі справжніми потребами населення, щоб ефективно відповідати різноманітним об'єктивним вимогам соціального забезпечення в усіх верствах суспільства.

Більше того, соціальна політика, яка вважається ефективною, також має втілювати справедливість і активно підтримувати та просувати справедливість у соціальному житті людей. Цього можна досягти, зокрема, через справедливий розподіл ресурсів і пільг, чітко демонструючи, що доступ до системи соціального забезпечення є правом для всіх, а не привілеєм, за умови вжиття відповідних заходів. Не менш важливо визнати, що загальна ефективність соціальної політики не може бути сегментована за часом і напрямком її реалізації. У світлі цього соціальна політика повинна зберігати стабільність і послідовність; вона не повинна зазнавати частих змін, якщо цього не вимагають соціальні ризики та виклики, і має гарантувати передбачуваність у взаємодії між громадянами та державою, яка є іншим суб'єктом, відповідальною за забезпечення соціального захисту. Табл. 3.1. містить напрями забезпечення умов та можливостей для всебічного розвитку особистості в рамках соціальної політики України.

Таблиця 3.1

Напрями забезпечення умов та можливостей для всебічного розвитку
особистості в рамках соціальної політики України

Соціальна політика	
Профілактичні і превентивні заходи	Інформаційні кампанії
Консультаційна діяльність	Освітні програми
Реабілітація	Соціалізація та ресоціалізація
Психологічна допомога і підтримка	Програми сприяння самозабезпеченню і самореалізації
Системи професійної підготовки, перенавчання, перекваліфікації	Програми нагляду і супроводу осіб з СЖО, надання допомоги та послуг
Формування і забезпечення ефективного функціонування об'єктів соціальної інфраструктури	Кадрова політика

Джерело: побудовано автором за даними [27].

«Важливим у визначенні ефективності соціальної політики можна вважати й те, що вона обов'язково має бути інклюзивною, внаслідок чого соціально вразливі групи населення, а також люди, які перебувають у групі ризику, не залишатимуться поза процесами формування та реалізації цієї політики (чому має сприяти громадянське суспільство)» [26].

Наразі дуже актуальною для України є проблема фінансування соціальної сфери. Спроба розширення меж платності, прискорення впровадження обов'язкового медичного страхування не розв'язали проблеми дефіциту фінансів. Потрібен розвиток законодавчої бази, раціональна організація управління, реформування на ефективній основі систем соціального комплексу: зайнятості, пенсійного забезпечення, соціального захисту малозабезпечених, таких життєво важливих галузей соціальної інфраструктури, що опинилися в екстремальній ситуації, як охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальне господарство. Сучасний етап соціального комплексу характеризується як критичний. Спроба реформування сфери фінансування житлово-комунального господарства, платності в освіті, охороні здоров'я, культурі відбувається без адекватного реформування структури оплати праці, належного підвищення пенсійного забезпечення тощо. Об'єктивно необхідне розширення участі населення в покритті витрат на соціальні блага не

враховує відсутності потрібної для цього матеріальної бази і, що також важливо, моральної невідповідності населення.

Необхідно переглянути цільове визначення соціальних виплат, надання пільг, субсидій, запровадити комплекс заходів щодо пріоритетності надання соціальних послуг; стимулювати фінансову незалежність і самозайнятість замість надання безстрокових виплат, переформатувати солідарну пенсійну систему та визначити Єдині підходи до призначення пенсій відповідно до страхового стажу для всіх категорій громадян. На часі оновити підходи до забезпечення соціальним житлом громадян; запровадити нові механізми для забезпечення житлом окремих категорій населення, в тому числі шляхом надання субсидованої оренди, оренди з правом викупу тощо.

Реформи соціальної сфери повинні розроблятися на комплексній основі, тобто не тільки враховувати обмежені можливості державного бюджету, а й бути спрямованими на зміцнення матеріального добробуту як основи підвищення податкової бази й перенесення плати за соціальні послуги з держави на самих громадян. Ще одним рішенням на цьому шляху є перенесення центру тяжіння на місцеві органи влади – місцеві бюджети. Значні грошові ресурси концентруються в таких позабюджетних соціальних фондах: пенсійному, зайнятості, соціального страхування, медичного страхування. Бюджет цих фондів становить майже 40 % витрат державного бюджету.

Державою також визначається законодавчий обсяг гарантованих соціальних послуг, що надаються на безкоштовній і пільговій основі; розробляються порогові значення показників у соціальному захисті, науці, освіті, культурі, охороні здоров'я; вони беруться за основу під час обчислення обсягів фінансування цих галузей. Разом з тим, необхідно посилити адресний характер надання соціальної допомоги, а соціальні нормативи регулярно переглядати й зробити їх більш обґрунтованими в умовах сьогоденних реалій.

Слід зазначити, що ключовими завданнями соціального супроводу є зменшення рівня бідності серед тих, хто перебуває за межею бідності, а також

мінімізація соціальної нерівності (попередження дискримінації, рівний доступ до соціальних виплат і пільг).

Сектор цифрових послуг соціальної підтримки в Україні знаходиться на початковій стадії становлення і має суттєві проблеми у своїй реалізації:

- проблеми взаємодії та координації між відомствами, які надають пільги та призначають соціальні виплати. Трудомісткість отримання соціальних пільг, виплат, допомог (особливо для населення, які перебувають у складних життєвих ситуаціях);
- низький рівень інформованості населення стосовно заходів соціальної підтримки;
- низька якість надання соціальних послуг (байдужість та неввічливе ставлення працівників соціальних сфер, що суперечить їх кодексу етики та службової поведінки) тощо;
- низький рівень цифрової грамотності населення, доступ до Internet та обмежені можливості здоров'я для їх реалізації (відсутність адаптованих спеціальних сервісів та альтернативних доступів до соціальних послуг).

Нині в Україні функціонує 3491 соціальний заклад та 3875 місць, які надають різноманітні соціальні послуги та заходи соціальної підтримки різних категорій громадян [28].

В Україні в рамках реалізації соціальної підтримки осіб, постраждалих від військової агресії працює додаток «Єдопомога» Міністерства соціальної політики України. В табл. 3.2. приведені показники стану функціонування застосунку «Єдопомога» (станом на 01.02.2024 рік).

Що стосується нових цифрових соціальних продуктів, то для вітчизняних реалій перспективними є цифрові трудові відносини, особливо електронна трудова книжка, яка може в режимі реального часу відображати кожен кадрову подію (надходження, переведення, звільнення працівників) і автоматично повідомляти відповідні органи. Пенсійний фонд України створив базу даних і надає актуальну онлайн інформацію про кожного працюючого громадянина, включно з його посадою та професією. Ці заходи забезпечать

об'єктивність у майбутньому пенсійному забезпеченні та застрахують пенсійні права, особливо права на дострокову пенсію.

Таблиця 3.2

Показники стану функціонування в Україні застосунку «Єдопомога»
(станом на 01.02.2024 рік)

Показник	В черзі на виплату, ос. Передано в оплату, осіб	Не верифіковано, осіб
Кількість осіб в заявках	12853290	2370541
Малозабезпечені	249381	90778
Пенсіонери	5817570	83002
Інші категорії	237022	39372
ВПО	1320376	175598
Люди з інвалідністю	1353350	150467

Джерело: побудовано автором за даними [29].

Однак, заявлені дані засвідчують результативність роботи, що знаходить відображення у 100% (передано у виплати) виконанні соціальних заявок та звернень на загальну суму більше 8,98 млн. грн. Вимагають додаткових засобів верифікації законності надання соціальної допомоги за зверненнями громадян у порівнянні з «переданими в оплату». В середньому, близько 24% від усіх звернень, мають труднощі електронної верифікації осіб [29].

Отже, вважаємо, що пріоритетними напрямками подолання вказаних проблем та мінімізації рівня існуючих загроз з відповідним набором їх інструментарію повинні стати наступні:

1. Формування та провадження платформи комплексної взаємодії між системою організацій соціальної сфери, державними органами та реєстрами тощо.

2. Функціонування інформаційного ресурсу, так званого «єдиного вікна» соціальної сфери, спрямованого на гарантування безпечної та надійної,

електронної взаємодії громадян з системою органів соціальної сфери, в тому числі за участі інтерактивних засобів самообслуговування.

3. Розробка та впровадження професійної цифрової платформи з трирівневою структурою «країна/регіон/місто» для комплексного управління та реалізації соціальних проектів на основі цифрових технологій та провідного світового досвіду роботи в соціальній сфері та реінжинірингу бізнес-процесів оцінка базуватиметься на соціальних потребах і здатності швидко адаптуватися до умов життя країни, що швидко змінюються, тощо.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження теми «Інструменти соціальної політики та їх роль у досягненні загальнодержавних завдань» було досягнуто мету роботи: проведене дослідження теоретичних положень та розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення механізмів використання інструментів соціальної політики України.

У ході дослідження встановлено, що соціальна політика реалізується через три основні форми: правову, фінансову та виробничу. Кожна форма включає в себе комплекс методів та інструментів, комбінація яких визначається національною моделлю державної соціальної політики.

До основних інструментів національної соціальної політики належать: соціальні програми, державні гарантії та соціальні стандарти. Соціальна політика має гарантувати людям мінімальний дохід, захищати людей від хвороб, інвалідності, безробіття, старіння. При цьому мінімальні умови проживання, які надає держава, лише передбачають тих, хто не може зробити це самостійно.

Дослідження засвідчило, що добробут населення як базова категорія соціальної політики держави - явище багатогранне. Його рівень є тим фактором, який стримує або сприяє людському розвитку, створюючи додаткові стимули чи обмежуючи можливості індивідів і населення в цілому відносно реалізації активної економічної поведінки. Тому дуже важливою є ефективність управлінських рішень у процесі нарощування добробуту населення, яка дає можливість оцінити перспективи покращення якості людського капіталу та забезпечення економічного розвитку.

Як свідчать статистичні дані, на період 2022-2024 рр. найбільшим фінансуванням була забезпечена саме категорія оборони, що цілком відповідає сьогоденним реаліям. Другим, але не останнім по значенню, залишається соціальний захист, який стане, напевно, головним пріоритетом держави як на

теперішній час, так і в подальшому, що має стати основою добробуту для населення країни. У таких сферах, як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист і соціальне забезпечення стан їх фінансування з січня по серпень 2022 року досягнув найвищого показника за рік. Однак, виходячи з продовження війни, ці витрати з 2023 року мають тенденцію до скорочення.

Визнання пріоритету соціальної сфери обходиться значними фінансовими витратами для держави та інших джерел фінансування. Протягом 2019-2024 років державні фінанси України в соціальній сфері зросли, але питома вага видатків знизилася до 23,77% від загального обсягу загального бюджету у 2024 році, що пов'язане з перерозподілом бюджетних ресурсів на сферу оборони. Таке зменшення фінансування заходів соціальної сфери неминуче викликало погіршення якості життя та соціальної захищеності громадян.

Проведене дослідження дозволило визначити основні шляхи покращення фінансових інструментів соціальної політики шляхом впровадження механізмів, що сприяють самостійному фінансуванню соціальних програм і послуг, зокрема шляхом сприяння розвитку госпрозрахунку через: співробітництво з приватним сектором, міжнародне партнерство; розвиток недержавних пенсійних фондів. Також пріоритетами сучасної соціальної політики слід вважати: стимулювання економічної діяльності громадян; дієву та активну підтримку розвитку підприємств та бізнесу; формування середнього класу; перехід до ринкових механізмів фінансування соціальної сфери, посилення адресності мінімального соціального захисту.

Встановлено, що актуальним в умовах воєнного стану є підвищення ефективності функціонування системи соціального захисту в Україні, а саме:

- збільшення виплат незахищеним верствам населення (ВПО, ветерани, малозабезпечені);
- фінансування допомог, пов'язаних з війною (особам з інвалідністю і тим, хто втратив годувальника);
- розвиток програм з надання пільг і виплат військовослужбовцям та їх сім'ям, виплат ветеранам війни;

- видатки на реабілітацію верств населення, які постраждали від війни (сироти, ВПО, особи з інвалідністю);

- запровадження державних програми, що стимулюватимуть відновлення робочих місць (допомога у зв'язку з переїздом, допомога на облаштування, субсидування зарплат для роботодавців).

Запропонований нами перелік напрямків вдосконалення механізмів використання інструментів соціальної політики України не є вичерпним і окреслює певну частину проблемних питань та потребує подальшого опрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безтелесна Л.І., Юрчик Г.М. Сутність та складові соціальної політики: теоретичний аспект. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 2 (49). С. 141-147.
2. Березіна С.Б. Сфери та рівні соціальної політики в контексті ризик-менеджменту соціальних ризиків. *Інтелект XXI*. 2018. № 4. С. 36-41.
3. Мосіюк І.П., Салатюк Н.С. Державне регулювання економіки: курс лекцій для студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання. Київ: НУХТ, 2019. 98 с.
4. Бандура І. С. Інструменти та моделі державної соціальної політики різних країн. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 13. С. 94-98.
5. Портер М. Конкуренція: навч. посібник., пер. з англ. Н. Кошманенко. Київ : Наш формат, 2020. 424 с.
6. Токарський Т. Б. Еволюція теорії соціальної політики. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1(50). С. 42-50.
7. Павлюк Т.І. Добробут населення - основа розвитку держави. *Економічні студії*. 2019. №4. С. 128-131.
8. Поліщук В. С. Добробут населення: монографія. Київ, 2013. 226 с.
9. Степаненко Н. О. Економіка добробуту: навч. посіб. Харків : Вид. ХНЕУ, 2016. 160 с.
10. Мельниченко О.А. Генеза поглядів науковців на роль держави в підвищенні рівня добробуту населення. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2. С. 14-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu2011_2_5
11. Пономаренко В.С. Рівень і якість життя населення України: монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2017. 226 с.
12. Насібова О. В. Фінансовий механізм соціального захисту як інструмент регулювання рівня життя населення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 10. С. 48 – 54.

13. Серета О.О. Аналіз фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. *Український економічний часопис*. 2024. №3. С. 94–98. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-3-16>

14. Видатки Зведеного бюджету України за 2019-2024 рр. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/2024/>

15. З початку року на соціальні виплати було спрямовано 408 млрд гривень. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-z-pochatku-roku-na-sotsvyplaty-bulo-spryamovano-408-mlrd-hryven>

16. Доходи та видатки бюджету. Open Budget: Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=functional&view=table>

17. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Зведеного бюджету України за 2024 рік. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua>

18. Козарезенко Л., Савченко Н., Кукурудз О. Фінансове забезпечення державних соціальних гарантій в умовах соціально-економічних трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2024 Випуск 66. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-74>

19. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Загальне опитування населення (раунд 16, квітень 2024 року). URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf

20. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України №332 від 20.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>

21. Видатки Державного бюджету України на соціальну допомогу за 2019-2024 рр. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/expenditures_on_social_assistance

22. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>

23. Козарезенко Л. Фінансова складова соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. *Ефективна економіка*. 2024. № 2. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/3058/3094>.

24. Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. Лабораторія законодавчих ініціатив. Децентралізація. URL: <https://decentralization.ua/news/18015>

25. Про внесення змін до Закону України “Про соціальні послуги” щодо удосконалення порядку надання соціальних послуг: Закон України №4332-IX від 26.03. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4332-20#Text>.

26. Белоусов В. Д. Критерії ефективності соціальної політики як гарантії соціальної безпеки України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2023. №6. С. 31-35.

27. Жаворонок, А., Лопашук, І. Цифровізація соціальної сфери в контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Економічний простір*. 2024. №189. С. 253-258. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1420/1367>

28. Звіт НСССУ 2024. URL: <https://nssu.gov.ua/>

29. Статистика функціонування застосунку «Єдопомога». URL: <https://aid.edopomoga.gov.ua/dashboard>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

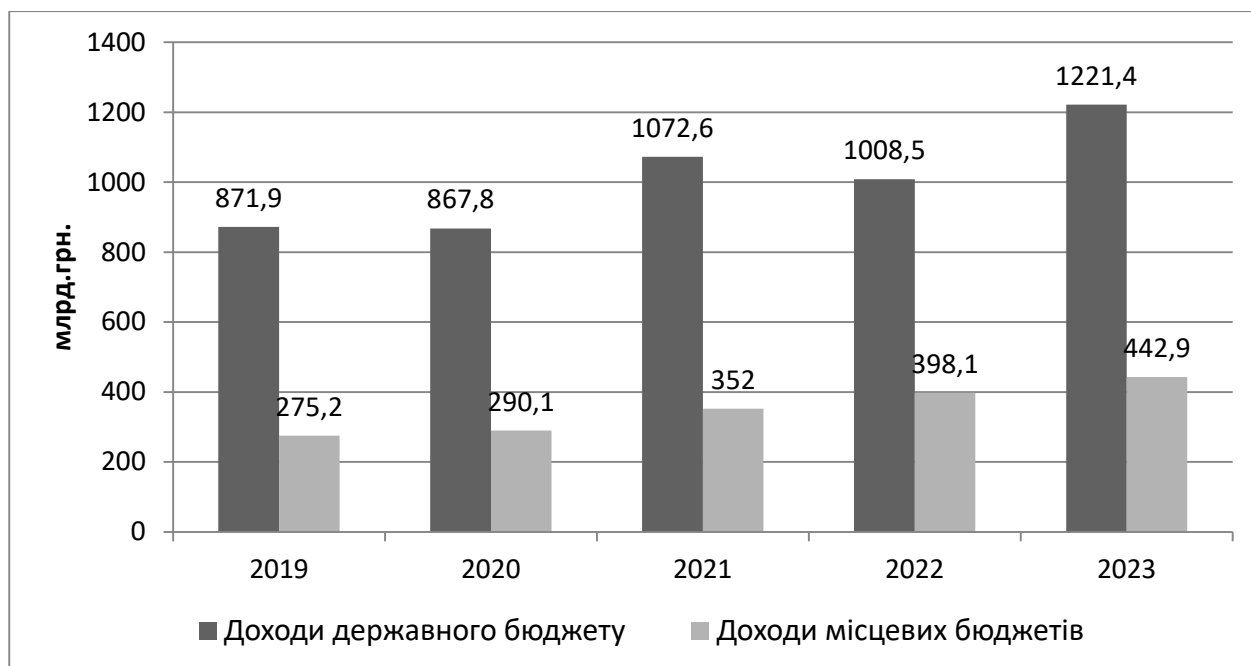

Рис. А.2.1. Доходи загального фонду Зведеного бюджету України за 2019-2023 роки (без трансфертів)

Джерело: побудовано автором за даними [16].